

RASPRAVA

AKTUALNOST TOMAŠIĆEVE SOCIOLOGIJE

Josip Županov
Zagreb

UDK 316.2 (497.5)
316-05 Tomašić, D.

Prethodno priopćenje

Primljeno: 22. 10. 1993.

Autor razmatra aktualnost sociologije Dinka Tomašića u svjetlu njegove koncepcije dvaju kulturnih modela: plemensko-stočarskog (dinaridskoga) s jedne, te ravničarsko-zadruškoga, s druge strane. S tim ga u svezi najviše zanimaju dva pitanja: 1) može li se plemenski model vezati isključivo za srpski, a zadružni pak isključivo za hrvatski etnos, i 2) ne postoji li i u Hrvatskoj dualni kulturni sustav. Odgovor na drugo pitanje pokazuje da je plemenski model bio itekako snažan i u Hrvatskoj, kako između 1941. i 1945. (kroz ustaški i partizanski pokret), tako i u razdoblju nakon 1945, u kojem je odlučno obilježavao sve bitne odnose u bivšoj Jugoslaviji. Dominacija plemenskog modela nije narušena niti uvođenjem "samoupravljanja" koje je u prurušenom obliku vratilo na scenu zadružni model. U domovinskom ratu dolazi pak do snažne revitalizacije plemenskog modela jer je Hrvatska – suočena s agresijom države utemeljene na plemenskome modelu – bila prisiljena suprotstaviti napadaču isti model i vrijednosni sustav. Autor zamjera Tomašiću što je iz razmatranja posve ispustio treći model – mediteranski, koji je, iako od iznimne važnosti za Hrvatsku, posve marginaliziran, a dopušta i mogućnost rasprave o četvrtom kulturnom modelu – zagorskom, oblikovanom u jedinom hrvatskom području na kojem je postojao razvijeni feudalizam zapadnog tipa.

Iako se već tridesetak godina bavim sociologijom, sociološki radovi Dinka Tomašića (s kojima sam se tek nedavno upoznao) bili su za mene pravo otkriće. U socijalističkom razdoblju Tomašić je bio nepoznat čak i profesorima sociologije, njegovo se ime ne spominje u nastavi sociologije, njegovi se radovi ne citiraju čak niti u fusnotama. Takvo prešućivanje sasvim je razumljivo u prvom

dijelu tog razdoblja, kada se sociologija svodi na historijski materijalizam ili se pokušava konstituirati kao "marksistička sociologija". Manje je to razumljivo u novijem razdoblju kada – najprije u posebne sociološke discipline a zatim i u opću sociološku teoriju – na velika vrata ulaze moderne teorije i autori sa Zapada. No među njima nema Dinka Tomašića. Riječ je sigurno o neobaviještenosti. Ali dok se neobaviještenost može razumjeti kod sociologa koji su se služili knjigama i časopisima iz naših biblioteka, teško je govoriti o neobaviještenosti onih koji su djelovali u inozemstvu. Mislim u prvom redu na nestora naše socijalne antropologije, prof. Veru St. Erlich, koja je dugo živjela i radila u Berkleyu i proučavala iste fenomene kao i Tomašić, u prvom redu plemenski (dinaridski) kulturni model. Teško je pretpostaviti da su joj Tomašićevi radovi bili nepoznati. S druge strane, ona nije bila ni komunist ni marksist, a ipak ga u svojim redovima što ih je napisala po povratku u Hrvatsku nigdje ne spominje. Da li je u toj šutnji sadržana njezina valorizacija Tomašićevih djela – to, nažalost, više ne možemo saznati.

No, u svakom slučaju, Tomašićev opus čini nezaobilazni dio još nenapisane povijesti naše sociologije. Jedan od prvih zadataka te povijesti bio bi da se Tomašićev opus znanstveno i stručno vrednuje. Dakako, valorizacija nije moguća dok se svi Tomašićevi radovi ne učine dostupnima hrvatskim sociolozima. Stoga se objavljivanje sabranih djela Dinka Tomašića nameće kao nasušna potreba.

No Dinko Tomašić ne pripada samo povijesti hrvatske sociologije – on je i danas vrlo suvremen autor. Njegove analize i objašnjenja odišu svježinom kao da su danas napisane, one su vrlo poticajne i otvaraju neka aktualna pitanja. Na neka od njih i ja ću se osvrnuti u ovom prilogu.

Kao što znamo, on razmatra dva kulturna modela na području bivše Jugoslavije – pa i Balkana: plemensko-stočarski (dinaridski) i ravničarsko-zadružni. Poput Ibn Khalduma koji povijest arapskog svijeta promatra kao interakciju između pustinje i oaze (grada), tako i Tomašić povijest Balkana promatra kao interakciju između pastirskih plemena i ravničarskih seljaka. No na tu khaldumovsku filozofiju povijesti neću se ovdje osvrutati – ona zahtijeva dublje proučavanje. Meni se nameće jedno drugo pitanje: može li se plemenski model vezati isključivo za srpski etnos a zadružni model za hrvatski etnos? U Srbiji je plemenski kulturni model uvijek bio dominantan – bez njega se srbijanska politika ne može razumjeti. No, ne svjedoči li idealizirani opis društva zasnovana na kućnoj zadruzi i seoskoj "opštini", što ga je naslikao Svetozar Marković u svojim spisima (osobito u raspravi *Srbija na istoku*), o postojanju zadružnog kulturnog modela, bar u nekim područjima Srbije? Nije li taj model bio osnovicom demokratskih tradicija u Srbiji? Naravno, ovdje bi bilo potrebno pažljivo komparativno izučavanje Tomašićeva i Markovićeva zadružnog modela. Ali problem je vrijedan pažnje, i ne samo sa znanstvenog gledišta.

S druge strane, postavlja se pitanje: ne postoji li i u Hrvatskoj dualni kulturni stav? Sredinom tridesetih godina (kad je Tomašić pisao svoje rasprave o plemenskom i zadružnom modelu) on je hrvatsku kulturnu tradiciju mogao svesti na ravničarsko-zadružni model. U to vrijeme na hrvatskoj društvenoj sceni

apsolutno dominiraju ideje braće Radić, a na političkoj sceni Seljačka stranka Vladka Mačeka dobiva na izborima i preko 90% glasova. Naravno, Tomašić zna da je i plemenski model dio naše nacionalne tradicije, osobito u području Dinarida (hajduci, uskoci), ali smatra da postoje samo ostaci tog modela, dok je zadružni model dominantan, idealiziran u utopijskom liku Radićeve "seljačke republike", koju i Tomašić gorljivo zagovara. No, nije li Tomašić potcijenio važnost plemenskog modela za hrvatski "nacionalni karakter"? Nije li Vladimir Nazor bio bliži stvarnosti u procjeni snage tog modela svojim poznatim stihovima:

*Slaga tko reče da smo lovor-grana,
Melem na rani, duga u oblaku,
Mi porod jesmo vuka i arslana.*

Da je plemenski model u Hrvatskoj bio itekako snažan, pokazalo se u razdoblju 1941-1945: tada na hrvatskoj pozornici dominiraju ustaški i partizanski pokret, a oba se temelje na plemenskom kulturnom modelu, što je Tomašić nepobitno dokazao. HSS je bila marginalizirana, a možemo reći da je na marginu bio potisnut i zadružni kulturni model.

U poratnom razdoblju u Hrvatskoj – i dakako, u cijeloj Jugoslaviji – dominira plemenski kulturni model. Tomašić je to u svojim poratnim radovima uvjerljivo dokazao. UDBA je predstavljala svetohranište dinarskog modela, njegovu paradigmu. Zadružni model kao da je iščezao. Tako je barem bilo u prvim poratnim godinama. No uvođenjem samoupravljanja zadružni model kao da se ponovno vraća na scenu – ali u prerusenu obliku. Temeljna vrednota samoupravnog društva bio je radikalni egalitarizam, koji predstavlja osovinu jednog normativno-vrijednosnog kompleksa što ga čine kolektivni stavovi kao što su perspektiva ograničenog dobra, norma egalitarne raspodjele, redistributivna etika, kolektivizam, antiprofesionalizam, antiintelektualizam. Svi ti stavovi vuku korijene iz agrarnog društva. Uostalom, B. Moore nalazi historijske korijene egalitarizma upravo u seljačkom društvu. Samoupravna organizacija poduzeća i lokalnih zajednica ima mnogo sličnosti s kućnom zadrugom i lokalnom zajednicom. Jedna suptilnija analiza pokazala bi da se ekonomski proračun samoupravnog poduzeća nije bitno razlikovao od proračuna tradicionalnog seoskog domaćinstva, kako je to opisao ruski ekonomist Čajanov. Ne ulazeći ovdje u potanje analize, želim istaknuti da uvođenjem samoupravnog socijalizma zadrugarski model izlazi iz tame i izbija na razinu institucionalne organizacije privrede i društva. Ali on ne potiskuje plemenski model. Plemenski model ostaje i dalje dominantan. Na čudan način "seljačka utopija" kao da se ostvaruje u obliku "komunističke utopije". Ili da to izrazimo ideološkim jezikom: samoupravna demokracija je oblik diktature proletarijata (V. Bakarić).

Tomašić je umro prije sloma komunizma pa nije mogao opisati što se događa s našim kulturnim modelima u postkomunističkom razdoblju. Prije svega, u domovinskom ratu dolazi do snažne revitalizacije plemenskog modela. (Prema V. Erlich, sličan je efekt imala provala Turaka kao "historijska provokacija"). Suočena s agresijom države koja se temelji na plemenskom modelu, Hrvatska

je – da bi opstala – morala napadaču suprotstaviti taj isti model i njegove vrijednosti, na prvom mjestu ono što Vera Erlich naziva "herojski kodeks". Taj je kodeks bio prirodan Hrvatima s područja Dinarida, ponajprije Hercegovini, ali taj su kodeks prihvatili i oni iz ravničarskih i primorskih krajeva. Ukratko, plemenski model se generalizirao i postao dominantan hrvatski kulturni model. U isto vrijeme, s komunizmom je otjerano i samoupravljanje, a to znači da je zadružni model izgubio svoje institucionalno značenje. Istina, on se vratio na društvenu scenu u obliku političke ideologije (izričito naglašavanje Radićevih nauka, Mačekove politike, obnove HSS-a), ali u obrani, državnom životu i gospodarstvu zadružni model ne predstavlja ništa više od političkog faktora. Plemenski je model apsolutno dominantan – snažniji no što je ikada bio.

Zastupajući dualistički model kulturne tradicije Tomašić je potpuno ispustio iz razmatranja treći model, kojem je po rođenju i odgoju i sam pripadao – mediteranski model. Možda ga je zanemario zato što je u njegovo doba – a danas još i više – taj model bio marginalan. Taj je model skučen na uskom obalnom pojasu bizantinske Dalmacije, uglavnom od Dubrovnika do Zadra. Srce modela činila je Dubrovačka Republika. No on je bio zbijen na skučenom prostoru i nikad nije uspio "prijeći preko brda". Taj je model iznjedrio sjajna imena naše znanosti, književnosti i umjetnosti, diplomacije i trgovine. Treba li ih nabrajati? Komunikacijski, spomenuti je model okrenut prema moru i zapadnomu svijetu, a ne prema dinarskom masivu i njegovu dalekom ravničarskom zaleđu. Zato i nije igrao nikakvu ulogu u hrvatskom nacionalnom životu. Kada se taj model upleo u nacionalnu politiku – a bilo je to u prvom svjetskom ratu – bio je glatko poražen, da ne kažem ismijan. Sjetimo se Supila i Trumbića, velikih političkih figura toga modela. U transakcijama s Pašićem, tipičnim predstavnikom plemenskog modela, i Supilo i Trumbić ispalili su naivci i politički "diletanti", kako bi se to danas reklo. U partizanskom ratu taj je model definitivno detruiran. Sjećam se da se po dolasku partizana u Split na Prokurativima plesalo kozaračko kolo. Iako sam i sam bio partizan, ali i mediteranac, taj sam prizor doživio kao kulturno svetogrđe. Činilo mi se da su nakon mnogo stoljeća slavenski barbari konačno osvojili dalmatinski temat.

A ipak, značenje tog modela od neprocjenjive je važnosti za Hrvatsku. Jedino pomoću njega Hrvatska je već odavno ostvarila priključenje Europi, jedino zahvaljujući tom modelu Hrvatska jest dio Europe u civilizacijskom smislu. Naši uporni pokušaji da ostvarimo komunikaciju s Europom putem "predziđa kršćanstva" naprosto su smiješni. Jer, kako na jednom mjestu primjećuje Tomašić, slogan "za krst časni i slobodu zlatnu" bio je samo ideološka racionalizacija naše hajdučije. Naš "put u Europu", u nekim sretnijim vremenima, trebao bi ići preko mediteranskog kulturnog mosta. A postoji li danas taj most, je li od njega išta ostalo? Ako se išta od njega sačuvalo, sačuvalo se u okrilju Katoličke crkve. A problemi komunikacije između plemenskog i mediteranskog modela izražavaju se, u grubom obliku, u pismu Mate Bobana kardinalu Kuhariću, a u "finijem" obliku u pokušajima državne vlasti da instrumentalizira Crkvu i svede je na rituale javnih blagoslova i državnih ceremonija. Velika je nevolja u našim odnosima sa zemljama zapadne civilizacije i u tome što

pokušavamo komunicirati s njima jezikom i simbolima kulturnog modela. To je situacija potpune inkomunikabilnosti.

Možda bi se na području Hrvatske moglo govoriti i o četvrtom kulturnom modelu koji je također lociran na uskom prostoru – to je "zagorski model". Ne zaboravimo da je Hrvatsko zagorje jedino hrvatsko područje na kojem je postojao razvijeni feudalizam zapadnog tipa, što je utisnulo neizbrisiv pečat karakteru ljudi toga kraja. Taj je model sigurno igrao zavičajnu ulogu u feudalnoj Hrvatskoj. Danas je on sasvim marginalan. Ne zamjeram Tomašiću što ga je previdio. Ali mislim da mu treba zamjeriti što je zanemario mediteranski model, koji bi jedini mogao poslužiti kao most preko Dizdarove "modre rijeke".

THE CONTEMPORANEITY OF TOMAŠIĆ'S SOCIOLOGY

Josip Županov
Zagreb

The author considers the contemporaneity of Dinko Tomašić's sociology in view of his concept of dual cultural models: the tribal-stockbreeding (the Dinaric) on the one hand, and the lowlands-cooperative on the other. He thus finds interesting two questions: 1) can the tribal model be exclusively related to the Serbian ethnos and the cooperative to the Croatian one; 2) is there not a dual cultural system in Croatia. The answer to the second question indicates that the tribal system was powerful indeed in Croatia, from 1941 to 1945 (through the Ustasha and Partisan movements) and also in the period after 1945, in which it earmarked all important relations in former Yugoslavia. The domination of the tribal model was not impaired even with the establishment of "self-management" which, in a masked form, brought back the cooperative model onto the scene. In the homeland war a strong revitalization of the tribal model has been under way because Croatia, aggressively attacked by a country based on the tribal model, was forced to juxtapose the same model and value system to the aggressor. The author begrudges Tomašić for leaving out the third, mediterranean model, which although extremely important for Croatia has been completely marginalized. The author also allows for the possibility of discussing a fourth cultural model of the *Zagorje* area, formed in the only Croatian region in which a developed feudalism of the western type had existed.

AKTUALITÄT DER SOZIOLOGIE VON TOMAŠIĆ

Josip Županov
Zagreb

Der Autor zieht die Aktualität der Soziologie von Dinko Tomašić in Hinsicht auf die Konzeption von zwei Kulturmodellen: Vom Stammes-Viehzuchtmodell (dinaridisch) einerseits und Flachland-Genossenschaftsmodell andererseits in Betracht. In diesem Zusammenhang interessiert er sich am meisten für zwei Fragen: 1) Ob man das Stammesmodell ausschließlich an dem serbischen und das Genossenschaftsmodell an dem kroatischen Ethnos binden kann und 2) Ob auch nicht in Kroatien ein duales Kultursystem besteht. Die Antwort auf die zweite Frage weist darauf hin, daß das Stammesmodell auch in Kroatien sehr stark war, sowohl im Zeitraum zwischen 1941 und 1945 (durch Ustascha- und Partisanenbewegung) als auch im Zeitraum nach 1945, in dem es alle wesentliche Verhältnisse in Ex-Jugoslawien gekennzeichnet hat. Die Dominanz des Stammesmodells ist auch nicht durch die Einführung der "Selbstverwaltung", die das Genossenschaftsmodell in verkleideter Form auf die Bühne zurückgebracht hat, gestört worden. Im Befreiungskrieg wird das Stammesmodell kräftig wiedererweckt, weil Kroatien gezwungen war, dem Angreifer das gleiche Modell und Wertesystem entgegenzusetzen, da es mit der Aggression des auf dem Stammesmodell basierten Staates konfrontiert war. Der Autor setzt Tomašić aus, das dritte mediterrane Modell, das von außerordentlicher Bedeutung für Kroatien ist, außer Betracht gelassen zu haben, und er läßt die Möglichkeit zu, über das vierte Kulturmodell – aus Zagorien zu diskutieren, das auf einem kroatischen Gebiet, auf dem entwickelter Feudalismus westlicher Art existiert hat, gebildet worden ist.